

РОЗДІЛ 6

**ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ
В ПЕРІОД ПОЛІТИКИ НОРМАЛІЗАЦІЇ
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН**

На рубежі 1934–1935 рр. серед українських політиків, переважно з середовища УНДО, визріла ідея досягти укладення угоди про нормалізацію стосунків із поляками. З ініціативою укладення такої виступив посол Олександр Луцький, який через Романа Смаль-Стоцького звернувся із запитом до міністра внутрішніх справ Мар'яна Зиндрам-Косцялковського, чи уряд готовий піти на «нормалізацію» відносин з українською меншиною. Після позитивної відповіді міністра В. Мудрий, Олександр Луцький і Володимир Целевич побували на аудієнції у Мар'яна Зиндрам-Косцялковського й одержали запевнення в готовності уряду укласти угоду.

Було кілька причин, як внутрішніх, так і зовнішніх, які штовхнули УНДО на такий крок. Процес поступової ліквідації демократичного парламентського устрою в Польщі, що розпочався після «брестських виборів» 1930 р., робив неможливим проведення ефективної опозиційної політики в сеймі. Ще в лютому 1935 р., виступаючи в сеймі, Дмитро Левицький заявив, що його партія готова припинити боротьбу з польською владою¹. Остаточо переконав керівництво УНДО в необхідності досягнення угоди процес прийняття нової Конституції. Проурядовий ББСУ не мав необхідної більшості у дві третини голосів для зміни Основного Закону, тим не менше йому вдалося це зробити. Скориставшись відсутністю опозиційних послів, які у знак протесту покинули зал засідань, 26 січня 1934 р. послі від ББСУ визнали запропонований проект

¹ Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu. (S.S.S.). Okres III. 45 pos. z 22.01.1932. S. 49–56, 67–68, 69–72; 48 pos. z 4.02.1932. S. 44; 50 pos. z 6.02.1932. S. 91, 92; 86 pos. z 14.02.1933. S. 36; 87 pos. z 15.02.1933. S. 122; 124 pos. z 6.11.1934. S. 66–67; 138 pos. z 5.02.1935. S. 44; 133 pos. z 11.02.1935. S. 34, 39, 41.

зміни Конституції за формальний внесок і за декілька хвилин затвердили його у другому і третьому читаннях.

Упродовж року сенат доопрацював Конституцію і 16 січня 1935 р. ухвалив її. Після повернення Конституції в сейм більшість парламентарів прийняла рішення, що для її ухвалення достатньо лише звичайної більшості голосів. 23 квітня 1935 р. її підписав Президент². Нова Конституція, від процесу прийняття якої опозиція була фактично усунена, остаточно закріпила ті тоталітарні тенденції в управлінні й устрої держави, що були до цього. Права сейму були різко урізані, кількість послів скоротилася у понад двічі (від 444 до 208). Виборчий закон давав можливість відсіювати небажаних кандидатів. А УНДО не хотіло позбуватися свого представництва в парламенті.

На рішення УНДО укласти угоду вплинули також економічні чинники. Партія була тісно пов'язана з українським кооперативним рухом і постійно відчувала з його боку тиск. Українська кооперація перебувала в нерівноправних умовах, порівняно з польською. Штучні перешкоди на шляху її розвитку були переважно політичними. Утруднений доступ до державних кредитів вимагав від кооперативного руху політичної стабільності та заступництва УНДО. Спроба УНДО порозумітися з польською стороною пояснюється також реальним погіршенням становища українського населення в соціально-економічній сфері, звуженням його культурно-національних прав. Не останню роль відіграло позбавлення українців впливу на діяльність самоврядних органів і значне скорочення їхнього представництва в радах усіх рівнів.

Остаточні умови «нормалізації» було узгоджено під час візиту міністра внутрішніх справ М. Зиндрам-Косцялковського 8 липня 1935 р. до Львова. Його супроводжували директор політичного департаменту Генрих Кавецький і начальник відділу національних справ Генрих Сухенек-Сушацький. Львівський воєвода Владислав Беліна-Пражмовський влаштував міністрові зустріч із кількома десятками відомих українських політичних діячів³. По змісту «нормалізаційної» угоди УНДО підготувало 18 меморіалів, що охоплювали найважливіші аспекти українсько-польських відносин. Деякі з них

² Smolinski T. Rządy J. Piłsudskiego w latach 1926–1935. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1985. S. 168.

³ Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. С. 253–254.

стосувалися самоврядування. Зокрема, висувалася вимога полегшити українській молоді доступ до державних та самоврядних посад і поширити права українців у міському й повітовому самоврядуванні. Міністр заявив, що уряд намагатиметься задовільнити ці вимоги⁴.

У вересні 1935 р. з усіх українських політичних партій лише УНДО, УНО та ВУО в порозумінні з ББСУ взяли участь у парламентських виборах. Відтак УНДО отримало 13 місць у сеймі та 4 – у сенаті, УНО – по мандату в обидвох палатах парламенту⁵. Остаточо курс на «нормалізацію» українсько-польських стосунків закріплено на засіданні ЦК УНДО 12 жовтня 1935 р. Внаслідок зближення УНДО із правлячими колами відбулися зміни в керівництві партії, зокрема головою обрано В. Мудрого.

Уряд зробив низку кроків назустріч українським вимогам. Зокрема, В. Мудрого було призначено віцемаршалком сейму, з Берези Картузької звільнено більшість утримуваних українців. У січні 1936 р. для них ухвалено амністію. Українським економічним і кооперативним організаціям надано значні кредити. Проте ці поступки не змінили дискримінаційної політики щодо українців у культурно-національній сфері. Хоча, виступаючи в сеймі 12 березня 1936 р., міністр внутрішніх справ Генрих Пашкевич заявив: «Уряд буде підтримувати процес нормалізації українсько-польських взаємин і візьме під увагу господарські потреби та мовну і культурну окремішність української меншини»⁶. Насправді це виглядало так, що ні в одній сільській громаді на території Галичини місцева поліція і старости не допустили, щоби вівіска на будинку громадського уряду була українською мовою.

Вже 1936 р. стало зрозуміло, що політика «нормалізації» не принесла очікуваних результатів. Наприкінці року українські посли зробили спробу нагадати уряду про необхідність виконання обіцянок, надіславши відповідну записку. У документі знову були перелічені найважливіші вимоги, зокрема і щодо самоврядування⁷. Проте це ніяк не вплинуло на уряд. Згодом, на V З'їзді УНДО (1938) заявлено, що Польща не виконала передумов нормалізаційної політики, і стверджено, що після 1935 р. настало повне

⁴ Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі... С. 253–254.

⁵ *Sprawy Narodowościowe*. 1935. № 5. S. 453.

⁶ Кедрин І. Життя – події – люди... С. 248.

⁷ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 1. Львівське воєводське управління. Оп. 51. Спр. 491. Арк. 3–25.

усунення українського народу «навіть від впливу на власне зорганізоване життя на власній території»⁸. Реальне ставлення польських державних структур до українського населення було далеким від офіційних урядових заяв.

Всупереч досягнутим домовленостям, урядовці намагалися ускладнити доступ українців до посад в органах самоврядування. Щоб перешкодити їхньому влаштуванню на службу в державних чи громадських установах, від них стали вимагати зміни національності чи віросповідання⁹. У червні 1936 р. на одному із засідань спеціальної комісії сейму, що розглядала проект закону про повноваження Президента щодо видання декретів, із промовою виступив віцемаршалок В. Мудрий. У промові він заявив: «Про самоуправління і участь в ньому українців шкода говорити. Стосунки в цій галузі гідні жалю. В численних випадках, навіть там, де 80–90 % становлять українці, в органах місцевого самоврядування більшість мають поляки. А на відповідальних посадах в цих органах українців є мінімальна кількість»¹⁰.

Так, політика «нормалізації» не принесла очікуваних результатів керівництву УНДО. У жодному з найважливіших аспектів українсько-польських стосунків не було досягнуто прогресу. Не стали винятком і стосунки у сфері самоврядування. «Нормалізаційна» політика призвела до послаблення позицій УНДО в українському суспільстві, зниження популярності об'єднання та критики його політичної лінії інших політичних груп. Зокрема, «Батьківщина» (орган ФНЄ Дмитра Паліїва) помістила редакційну статтю «Самоуправа – наше болюче місце», у якій автор прямо звинуватив УНДО в угодовстві. Одночасно він розкритикував і позицію ОУН щодо самоврядування, звинувативши в «безнадійності її акцій і жертв»¹¹. У підсумку автор доходить висновку, що «треба переходити до нової тактики: відкидаючи терор, відкидаючи шлях ласки, мусимо перейти до здобуття впливу в самоврядуванні»¹². Тому, на його думку, необхідно в наявних умовах «розбудити заінтересування

⁸ Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали: в 3 т. / ред.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен: Сучасність, 1983. Т. 2: Міжвоєнний період. С. 396.

⁹ *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1936. 9 lutego. S. 55.

¹⁰ *Ibid.* 26 czerwca. S. 226.

¹¹ Батьківщина. 1935. 18 липня.

¹² Там само.

громадянства до самоврядних справ і розуміння їх ваги. Треба викликати активність на цьому відрізку життя, а не чекати, що нам щось дадуть»¹³.

У реаліях тогочасного політичного життя в Галичині лише УНДО мало необхідний людський, інтелектуальний і матеріальний потенціал для проведення своєї політичної лінії у сфері самоврядування. Його керівництво робило спроби виробити таку політичну лінію, проте вони були епізодичними і непослідовними. Ще після виборчої акції 1927 р. в українській пресі з'явилися заклики до скликання повітових з'їздів українців – членів самоврядних органів і надання їм регулярності. Проте далі закликів справа не пішла. У 1936 р. знову повернулися до цієї ідеї. Зокрема, зусиллями повітового народного комітету Львівського повіту 29 травня 1936 р. у Львові пройшов I Загальний з'їзд самоврядних діячів-українців. На нього було запрошено всіх повітових, волосних і міських радних-українців, а також делегатів від громадських рад. У його роботі взяло участь 145 осіб, які представляли 64 громади (62 села і 2 містечка). У вступному слові голова повітового комітету Г. Гладкий ствердив: «Ширше громадянство не входило в суть самоуправи, в її ціль і завдання та діяльність. Навіть ті, що сиділи в самоуправі, не використовували й малої частини тих можливостей, які були в самоуправі»¹⁴. Серед резолюцій, прийнятих на з'їзді, була з вимогою зміни самоврядних законів «в бік більшої автономності самоуправних органів»¹⁵. Проте далі закликів справа не пішла. Жодної послідовної і цілеспрямованої політичної програми дій щодо самоврядування українські партії не змогли виробити. Варто зазначити, що уряд постійно тримав під контролем органи самоврядування, активно впливав на їхню діяльність через проведення з'їздів старост як керівників повітового самоврядування, членів повітових управ, бургомістрів, вїтїв, солтисів. Подібні відбувалися в усіх воеводствах¹⁶.

У грудні 1934 р. затверджено статут Інституту територіального самоврядування і скликано організаційний комітет щодо його створення у Варшаві. Згодом він розпочав роботу, а в

¹³ Батьківщина. 1935. 18 липня.

¹⁴ Свобода. 1936. 7 липня.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.). Ф. 231. Тернопільське воеводське управління. Оп. 5. Спр. 728. 4 арк.; Спр. 1172. 36 арк.; Спр. 1418. 187 арк.

1936/1937 н. р. – відкрито відділ у Львові. Головним його завданням була підготовка фахівців у галузі самоврядування на терені трьох південно-східних воєводств¹⁷. Українців у цій установі не було.

У 1936 р. виявилися перші наслідки реформування системи самоврядування та з'явилися відгуки на них української спільноти. Ще до введення в дію закону від 23 березня 1933 р. «Про часткову зміну устрою самоуправи» всі українські політики оцінили його негативно й піддали критиці. Особливе невдоволення спричинило створення в Галичині збірних громад – волостей. Починаючи з 1936 р., головним об'єктом критики стала волосна бюрократія та бюджетні витрати на її утримання. Оцінка ефективності діяльності волосного самоврядування була різко негативною. Зокрема, виступаючи в сеймі 18 лютого 1937 р. посол Григорій Тершаковець заявив, що адміністрація збірних громад – цілком нова стаття видатків. Опираючись на дані звіту воєводського уряду у Львові за 1935–1936 рр., він навів кілька цифр – про бюджетні витрати на утримання волосної бюрократії. Згідно з цими даними, збірні громади Львівського воєводства в 1935–1936 рр. витратили на утримання адміністрації 1 866 295 зл., а на освіту в цих громадах цього ж бюджетного року – 1 280 197 зл. Далі посол доходить висновку про необхідність скасування збірних громад¹⁸. Подібна оцінка економічної доцільності існування волостей пролунала і з вуст представника УПР сенатора Антіна Горбачевського: «Створення збірних громад лише збільшило тягарі, наложені на населення, і не принесло ніякої користі. Адміністрація збірних громад є дуже коштовна»¹⁹. Негативно оцінив ефективність волосних органів управління у виступі й посол В. Целевич, зазначивши: «Триступеневий устрій самоврядування не дав позитивних наслідків. Збірні громади – волості призвели до виникнення дуже чисельної та коштовної самоврядної бюрократії»²⁰. На цьому ж пленумі сейму у виступі інший український посол – Г. Тершаковець – прямо пов'язав витрати на утримання волосної бюрократії із різким зменшенням витрат на суспільну опіку, заявивши: «Тут говорилося, що в теперішній самоуправі навіть суспільна опіка просувається вперед. Прошу панів пригляньмося цифрам “Малого Річника Статистичного” за 1938 р.

¹⁷ Samorząd Terytorialny. 1937. Zesz. 1–2. S. 219–220.

¹⁸ S.S.S. Kadencja IV. 41 pos. z 18.02.1937. S. 100.

¹⁹ S.S.Senatu. Kadencja IV. 11 pos. z 12.03.1936. S. 30.

²⁰ S.S.S. Kadencja IV. 86 pos. z 7.07.1938. S. 76–78.

видатків союзів територіальної самоуправи на суспільну опіку. Сільські громади в 1929–1930 рр. видали 7 400 000 злотих, в 1931 році – 8 300 000 злотих, а в 1937–1938 рр. – 5 900 000 злотих. Так само в містах, повітах»²¹. Оцінка перших результатів діяльності органів волосного самоврядування в українській пресі була подібною. Зокрема, «Громадський голос» опублікував змістовну статтю «Ще про нове самоврядування», де було піддано гострій критиці волосних чиновників за бюрократичну тяганину – наведено конкретні приклади зволікання з вирішенням повсякденних проблем населення.

Особливе невдоволення спричинила бюрократична тяганина з отриманням чи завіренням різних свідоцтв, які видавала волость. Для отримання свідоцтва сторони спочатку повинні були звернутися до війта, війт – до солтиса, і лише отримавши згоду останнього, той видавав необхідне посвідчення. Така ж ситуація виникала і з іншими справами: асекурацією, податками і навіть судовими позовами²². Значні бюджетні витрати на утримання волосної бюрократії та численні нарікання на бюрократичну тяганину мало хвилювали уряд, оскільки волосні чиновники здебільша були поляками. Частина витрат на їхнє утримання покривалася за рахунок місцевих бюджетів, тобто українського населення.

Треба зазначити, що негативна оцінка наслідків реформи 1933 р. і особливо наслідків запровадження інституту збірних громад, була притаманна не лише українській стороні. І серед польських фахівців у цій галузі не раз звучала думка, що самоврядування «не в стані до якоїсь важливішої творчості, а лише до існування»²³. Польська преса виступила з подібною оцінкою реформованого самоврядування. Зокрема, у газеті «Kurjer Poranny» з'явилася стаття під красномовним заголовком «Витягнути з болота самоврядний віз», із критикою фінансового становища громад. Воно пояснювалося «нерозумінням суспільством суспільно-господарських функцій самоврядування»²⁴. У газеті «Czas» у кількох номерах було опубліковано статтю «Вади самоврядування і способи їх усунення». Критикуючи численні недоліки нового устрою місцевого самоврядування, газета доходить

²¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 537. Арк. 73.

²² Громадський голос. 1936. 21 березня.

²³ Samorząd Terytorialny. 1937. Zesz. 1–2. S. 248.

²⁴ Kurjer Poranny. 1937. 8 липса.

доволі оригінального висновку про необхідність повної ліквідації одиничних громад²⁵.

Подібна негативна оцінка стану самоврядування, що лунала як від українських політиків, так і польських фахівців у цій галузі, не мала жодного впливу на позицію влади. Уряд досягнув головної мети, яку переслідував, уніфікуючи місцеве самоврядування в межах усєї країни: підпорядкував місцеве самоврядування державній адміністрації, позбавив українську громаду впливу на організацію власного самоврядного життя через усунення українців із громадських, волосних та повітових рад і їхніх виконавчих органів. Власті повністю контролювали органи місцевого самоврядування. Будь-які вияви непокори чи прийняття радою небажаних ухвал негайно призводили до розпуску такої громадської ради. Резонансний випадок трапився у громаді Якимів (повіт Кам'янка-Струмилова Львівського воєводства). Завдяки посольському запиту Володимира Кузьмовича на ім'я міністра внутрішніх справ він став відомим на всю країну. У червні 1938 р. громадська рада прийняла низку політичних резолюцій. Зокрема, були висунуті вимоги скасування обмежень у придбанні землі громадянами української національності; введення в дію закону від 1922 р. про воєводську автономію; утворення українського університету; автономії для земель, населених українцями; скасування положень про прикордонну смугу. Коли на вимогу інспектора повітового відділу радні відмовилися скасувати свої ухвали, повітовий відділ розпустив громадську раду²⁶.

Треба зазначити, що будь-яка ухвала громадської ради набувала чинності лише після її затвердження повітовим віділом. Тому затвердження ухвал про виділення коштів на потреби українських культурно-освітніх організацій було рідкісним явищем і робилося лише у випадку виділення додаткових коштів на потреби польської громади села. Зокрема, громадська рада у Бродках (Львівський повіт Львівського воєводства) прийняла ухвалу про продаж громадської землі та виділення отриманих коштів на ремонт греко-католицької церкви і школи, а також рішення надати земельну ділянку місцевому осередку «Просвіти». Повітовий відділ затвердив ці ухвали

²⁵ Czas. 1937. 12, 14, 16 maja.

²⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 581. Арк. 1.

лише після того, як радні прийняли ще одне рішення – про виділення коштів на ремонт римо-католицької каплиці²⁷.

Політична лояльність і національна належність, що були основними критеріями при призначенні на керівні посади в органах самоврядування, призвели до того, що керівництво громад слабо орієнтувалося в місцевих проблемах, нехтувало інтересами громад, а іноді діяло їм на шкоду. Особливо це стосується питань, пов'язаних із розпорядженням громадським майном. Повітові виділи розглядали численні скарги селян на рішення громадських урядів чи вїйта. Зокрема, селяни с. Лани (Львівський повіт Львівського воєводства) подали скаргу на правління громади за те, що вона продала громадське пасовище²⁸. Подібна ситуація склалася і в інших селах цього повіту – у громадах Піски й Острів. Радні проголосували за продаж громадської землі, що була спільною власністю цих громад. Це і спричинило невдоволення їх мешканців²⁹.

Використання службового становища у власних корисливих цілях було типовим явищем у житті громад. Скандали, пов'язані з оприлюдненням фактів хабарництва посадових осіб в органах самоврядування, стали регулярними. Показовий випадок трапився в м. Турка (Львівське воєводство). Місцевого вїйта Я. Яворського та кількох службовців звинуватили у привласненні грошей. Справу розглядав Самбірський окружний суд. Акт обвинувачення містив 18 пунктів звинувачень у привласненні громадських грошей; грошей, зібраних для будівництва доріг, мостів, школи; привласненні будівельних матеріалів; підробці документів і хабарництві протягом 1935–1938 рр. Пікантності цій ситуації надавав той факт, що Я. Яворський був активним діячем ББСУ, головою і касиром повітового Союзу шляхти загородової, керівником комітету будови костелу в с. Комарники. Незважаючи на те, що факти зловживань були відомі давно, його протягом 3 років не наважувалися притягнути до відповідальності³⁰.

Низька ефективність діяльності органів самоврядування, численні факти зловживань службовим становищем посадових осіб

²⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 19. Повітова рада у Львові. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 2, 4, 11.

²⁸ Там само. Спр. 345. Арк. 1.

²⁹ Там само. Спр. 355. Арк. 12.

³⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду у Львові. Оп. 1. Спр. 1998. Арк. 18–90.

і збільшення бюджетних витрат на утримання самоврядної бюрократії спричинили критику урядової політики в цій сфері, але не її зміни, хоча 1938 р. уряд вніс відповідні до закону про устрій самоврядування. Парламентські слухання з цього питання були призначені на червень 1938 р. Українські політики вирішили скористатися нагодою з метою внесення змін у чинне законодавство і вкотре звернути увагу громадськості на стан справ у самоврядуванні. Саме тому значну увагу самоврядній тематиці було приділено на Народному з'їзді УНДО, що відбувся 4 січня 1938 р. у Львові. У прийнятих резолюціях було висунуто низку вимог, зокрема «зміни закону про територіальну самоуправу в тому напрямі, щоб забезпечити громадянам безпосередній вплив на склад поодиноких самоврядних одиниць та на їх діяльність»³¹. У наступній була висунута вимога скасування збірних громад³². Резолюції з'їзду стали основою поведінки представників УПР у сеймі під час розгляду урядового законопроекту. Безпосередньо перед початком його розгляду ЦК УНДО прийняв спеціальну резолюцію, де вкотре заявив протест проти «усунення українського елемента від належної участі в самоуправі та її органах усіх типів»³³.

Урядовий законопроект внесено на розгляд Адміністративної комісії сейму 10 червня 1938 р.³⁴. Уже 17 червня комісія приступила до розгляду проекту закону, який нічого принципово нового не пропонував. Головна його відмінність від чинних законів була формальною. По суті, це була компіляція низки виборчих ординацій, виданих у вигляді відповідних розпоряджень МВС. До цього їх було п'ять: два розпорядження про вибори громадських радних, два – про вибори до волосних рад і одне – про вибори до повітових рад. Урядовий проект не вводив ніяких суттєвих змін, лише дещо спрощував механізм виборів. Окрім того, він трохи зміцнив контроль над процесом виборів громадського чинника через запровадження виборів членів виборчих комісій і їхніх заступників відповідними самоуправними установами (досі їх призначав староста). Проте голів виборчих комісій і надалі призначав староста. Новий законопроект продовжив термін внесення виборчих протестів та термін їхнього розгляду, скоротив віковий ценз від 30 до

³¹ Там само.

³² Свобода. 1938. 20 лютого.

³³ Там само. 22 травня.

³⁴ Діло. 1938. 19 червня.

27 років для кандидатів на самоврядні посади та скасував акумуляцію голосів. Відтепер кожен кандидат міг одержати лише один голос конкретного виборця.

Головні зусилля під час дебатів над цим законопроектом українські послы, члени Адміністративної комісії, спрямували на внесення поправок із метою домогтися пропорційності виборів. Виступаючи на засіданні комісії, посол Степан Баран розкритикував чинний закон, а також запропоновані урядом зміни, і заявив, що проти них виступає не лише українське, а й польське село, яке вимагає проведення демократичної реформи закону про територіальну самоуправу. Далі він вніс пропозицію відмовитися від опосередкованості виборів до волосних і повітових рад. Показово, що всі вісім польських послів, які взяли участь в обговоренні, виступили проти цієї пропозиції³⁵. Адміністративна комісія на цьому ж засіданні ухвалила урядовий проєкт.

На наступному обговоренні законопроекту, вже на сесії сейму 7 липня 1938 р., українські послы знову спробували внести правки до закону, проте безрезультатно. У промові під час обговорення урядового законопроекту посол В. Целевич критикував проєкт нової виборчої ординації, насамперед за те, що в ньому відсутнє положення про пропорційність виборів до міських рад. Водночас він відзначив і позитивний момент у введенні положення про вибори членів виборчих комісій³⁶. Під час дебатів у сеймі виступив Степан Біляк. У промові він заявив: «Теперішній законопроект виборчої ординації до міського самоврядування не усуває тих постанов, які спричинили, що українське населення по містах не має належного заступництва в міських радах»³⁷. Щоби виправити становище, необхідно, на думку посла, ввести п'ятиприкметникові вибори: загальні, рівні, таємні, безпосередні та пропорційні. Головною хібою законопроекту він вважав те, що той не допускає пропорційності виборів³⁸.

Ще один український посол – С. Баран – у виступі також вніс правки з метою введення загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування під час виборів, а також висловився за

³⁵ Свобода. 1938. 26 червня.

³⁶ S.S.S. Kadencja IV. 41 pos. z 18.02.1937. S. 100; 86 pos. z 7.07.1938. S. 76–78.

³⁷ ЦДДАЛ України. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 537. Арк. 76.

³⁸ Там само. Арк. 77.

пропорційність³⁹. Показово, що один із польських промовців – генерал Люціан Желіговський, характеризуючи стан самоврядування в Польщі, заявив, що з цього погляду Польща стає ближчою до Сходу, ніж до Заходу⁴⁰. Незважаючи на всі зусилля українських послів, жодна з їхніх внесених поправок не знайшла підтримки в парламенті й не була прийнята. Слідом за Адміністративною комісією сейм ухвалив законопроект у запропонованому урядом вигляді⁴¹. Після незначного редагування сенат також його ухвалив⁴². Після остаточного затвердження сеймом у серпні 1938 р. новий закон опубліковано під назвою «Закон про вибір радних громадських, волонських і повітових з 16 серпня 1938 р.»⁴³.

Наприкінці 1938 р. Польща знову вступила у смугу самоврядних виборів. Після закінчення дострокових парламентських виборів на кінець грудня 1938 р. призначено вибори до міських рад. Практично одночасно, на початку січня 1939 р., розпочалися вибори до громадських рад. Вибори до міських рад у грудні 1938 р. відбулися лише в кількох східно-галицьких містах. У більшості вони пройшли у квітні–травні 1939 р. Вибори до громадських рад переважно закінчилися до 24 лютого 1939 р.⁴⁴. Не зумівши домогтися запровадження пропорційності виборів через прийняття відповідної ухвали, представники українського політикуму змушені були розпочинати виборчу кампанію за старими правилами, опинившись у несприятливих суспільно-політичних умовах. Ще 25 і 28 січня 1939 р. на засіданнях Ради міністрів було вирішено виробити програму колонізації краю.

На основі рекомендацій міністерств прийнято урядову постанову, яка передбачала цілий комплекс заходів, спрямованих на якнайшвидше злиття Галичини з корінними польськими землями. Його складовою були заходи з колонізації адміністративного апарату й органів місцевого самоврядування, збільшення і зміцнення польського елементу в Західній Україні. Хоча така політика,

³⁹ Там само. Арк. 62.

⁴⁰ Там само. Арк. 61.

⁴¹ Громадський голос. 1938. 23 липня.

⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 843. Польське економічне товариство у Львові. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1.

⁴³ Dziennik Ustaw RP. 1938. Cz. 63. Poz. 481.

⁴⁴ Jędruszcak H. i T. Ostatnie lata II Rzeczypospolitej. 1935–1939. Warszawa: K. i W., 1970. S. 310.

особливо щодо самоврядування, не стала новиною для українського населення та його політичних партій, оскільки і в попередні два десятиліття полонізація була стратегічною метою польських урядів, занепокоєння викликав акцент, який робився на пришвидшених темпах реалізації постулатів ухвали Ради міністрів. Майбутні громадські вибори, на думку більшості українських політиків, нічим не відрізнятимуться від попередніх, хоча спочатку надії на обмеження втручання адміністративної влади були.

Прем'єр-міністр Феліціан Славој-Складковський ще до початку виборів 9 вересня 1938 р. звернувся до всіх воєвод, урядових комісарів, старост і голів повітових виділів, міських та волосних управ зі спеціальним зверненням у справі їхнього проведення⁴⁵. Він нагадував представникам інституцій державного управління про необхідність дотримуватися об'єктивності, слідувати букві закону й усувати зловживання. Вже сам собою цей документ був симптоматичним, хоча ніяк не стосувався Галичини. Вже при створенні виборчих комісій ніякої об'єктивності не було. За законом, повноваження такої комісії дуже значні. Вона затверджувала списки виборців і розглядала протести, приймала та затверджувала списки кандидатів на радних, проводила вибори й підраховувала голоси, затверджувала результати виборів. Так, виборчі комісії мали значні важелі впливу на остаточний результат.

Згідно з положеннями виборчої ординації, голову й одного члена міської виборчої комісії призначав староста, трьох інших – магістрат. У громадських виборчих комісіях голову призначав староста, а двох членів і їхніх заступників обирала громадська управа. Переважно головами призначали поляків, лише в поодиноких випадках – лояльних українців. У містах, навіть у тих, де українці становили значний відсоток населення, до них потрапляв максимум один українець⁴⁶.

Факти красномовно свідчать самі за себе. У волості Брюховичі (Львівський повіт), яка налічувала 13 громад, лише у 3-х українців призначено головами виборчих комісій⁴⁷. У волості Черкаси

⁴⁵ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 980. Арк. 1.

⁴⁶ Нова зоря. 1939. 4 лютого.

⁴⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 1087. Арк. 3–15.

цього ж повіту, яка складається з 8-ми громад, – лише у 2-х⁴⁸. Загальна кількість членів виборчих комісій у волості Чижки (Львівський повіт) становила 32 особи. Серед них – жодного українця голови, лише чотири – члени⁴⁹. А це волость з абсолютною перевагою українського населення. Подібна картина спостерігалась і в Тернопільському та Станіславівському воєводствах. Зокрема, на 90 громад Тернопільського повіту головами громадських виборчих комісій було призначено 88 поляків і 2 українці⁵⁰. Повне уявлення про те, за якими критеріями відбирали кандидатів на посади голови комісії і її членів, дає лист старости Львівського повіту до комендантів державних відділів поліції. Листи тотожного змісту отримали всі коменданти відділів у повіті. У ньому висловлювалося прохання: «Необхідно пану коменданту вяснити і донести мені в п'ятиденний термін, чи проти призначення складу виборчих комісій не має заперечень і чи кандидати відповідають вимогам. Зауважую, що на ці посади можуть бути призначені люди під кожним кутом зору надійні і співпраця з якими може дати добрі результати»⁵¹.

Забезпечення польського «стану посідання» через призначення потрібних людей головами та членами виборчих комісій було не єдиним методом маніпулювання результатами виборів. Широко використовувався поділ громад на виборчі округи. У таємній інструкції МВС ішлося і про цей аспект виборчого процесу. Прямо заявлялося: «На теренах національно змішаних поділ громад, волостей і міст на виборчі округи в першу чергу повинен забезпечити польському населенню і лояльним групам виборців інших національностей відповідне представництво в громадських радах (волосних, міських) при одночасному ослабленні нелояльних груп. Ця ж мета повинна братися під увагу при об'єднанні виборців окремих гмін в одне виборче коло при виборах повітових рад»⁵². Далі мовилося, що такий поділ має на меті «рішуче запевнення переваги польського населення в радах там, де це є можливим»⁵³. Це

⁴⁸ Там само. Спр. 2576. Арк. 4–5.

⁴⁹ Там само. Спр. 2577. Арк. 3.

⁵⁰ Нова зоря. 1939. 31 березня.

⁵¹ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 1087. Арк. 51.

⁵² Там само.

⁵³ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 1. Спр. 980. Арк. 35.

означало утворення додаткових дрібних виборчих округів із перевагою польського населення. На механізм цього процесу проливає світло повідомлення коменданта поліції в Гаях (Львівський повіт) старості з оцінкою можливості утворення додаткових округів: «У громадах Глуховичі, Дмитровичі, Чижиків не можна утворити двох виборчих кіл, оскільки поляки розкидані по всій громаді. В громаді Гаї прошу утворити два виборчих кола ... В новоутвореному колі мешкає 170 поляків і 168 українців, при голосуванні буде більше поляків з правом голосу. Через утворення додаткового кола поляки утримають дотеперішній стан посідання, тим більше, що, як чути, українці не підуть на компроміс»⁵⁴.

Подібна мотивація утворення виборчих округів спостерігалася під час міських виборів. Зокрема, в Яворові одну з вулиць було поділено на три частини і приєднано до трьох виборчих округів. Більшість її мешканців була українцями⁵⁵. Так, ще до початку виборів завдяки національному складу виборчих комісій українська спільнота була позбавлена можливості контролю над виборчим процесом, а «виборча геометрія» гарантувала полякам непропорційне представництво в радах.

Відразу після повідомлення про призначення виборів розпочалася підготовка до них. Як і під час виборчої акції 1934 р., польські політичні партії, за невеликим винятком, вирішили діяти спільно. Ще напередодні парламентських виборів 1938 р. проурядові польські політичні угруповання утворили ТНЄ. Нове політичне об'єднання було створено на заміну розпущеного ББСУ. Цей блок відіграв основну роль під час виборів до органів самоврядування. Лише партії лівої орієнтації висунули окремі партійні списки (ППС, Стронніцтво людове, Стронніцтво народове, Стронніцтво праці).

Польська преса відреагувала на початок виборів досить спокійно. Інформація про підготовку і їхній перебіг обмежувалася невеликими повідомленнями про технічні аспекти процесу й оголошенням результатів. Фактично, польська преса їх оминула увагою. Жодних аналітичних статей, коментарів чи прогнозів не публікувала. У часописі «Gazeta Lwowska» з'явилося тільки п'ять заміток, присвячених виборам 1939 р.⁵⁶. У газеті «Ilustrowany kurjer codzienny»

⁵⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 2577. Арк. 7.

⁵⁵ Нова зоря. 1939. 4 лютого.

⁵⁶ Gazeta Lwowska. 1939. 20, 21 kwietnia; 18, 27 maja; 3 czerwca.

публікували лише повідомлення про призначення виборів, постанови уряду, пов'язані з їхнім перебігом і результати⁵⁷. Порівняно з попередніми виборами до органів самоврядування, кількість публікацій на сторінках польської преси різко скоротилася. Такий стан речей пояснюється низьким інтересом до них польського громадянства і його впевненістю в позитивних для себе підсумках. Не було необхідності організовувати шумні кампанії у пресі, оскільки виборчий процес повністю контролювала адміністративна влада.

Українська партійна преса виявила значно більшу зацікавленість майбутніми виборами. Ще до їхнього призначення на її сторінках з'явилося кілька статей. Зокрема, у матеріалі «Політичне значення виборів до органів місцевого самоврядування», надрукованому у «Свободі», стверджувалося, що для щоденного українського життя вибір радних має більше значення, ніж послів і сенаторів. Також зазначалося, що, порівняно з виборами до сейму та сенату, підготовка до самоврядних виборів проходить в атмосфері байдужості й апатії⁵⁸. На сторінках «Громадського голосу» були опубліковані резолюції Головної управи УСРП, прийняті на засіданні, що відбулося 5 грудня 1938 р. у Львові. Вони закликали українське громадянство «до активного змагання під час наступаючих виборів до самоврядування»⁵⁹. Проте, порівняно з попередніми виборами, «Громадський голос», який традиційно приділяв самоврядній тематиці величезну увагу, цього разу практично оминув увагою майбутні вибори. Про це свідчить незначна кількість публікацій на його сторінках.

Із початком виборів друковані органи провідних українських політичних партій опублікували традиційні передвиборчі відозви із закликами до активної участі⁶⁰. Традиційним було і питання про можливість створення єдиного українського передвиборчого блоку з метою уникнення міжпартійної конкуренції через висунення єдиного українського виборчого списку. Цю проблему досить активно обговорювали на сторінках української преси. І цього разу партійні інтереси взяли гору над принципом національної солідарності, хоча було досягнуто домовленості про укладення спільного списку кандидатів. Передвиборчого об'єднання партій вкотре створити не вдалося.

⁵⁷ Ilustrowany Kurjer Codzienny. 1939. 17 stycznia.

⁵⁸ Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1938. 28 sierpnia. S. 351.

⁵⁹ Громадський голос. 1938. 10 грудня.

⁶⁰ Мета. 1939. 7 січня.

Головна особливість виборів 1939 р. до органів місцевого самоврядування – та обставина, що українські партії приділили їм значно менше уваги, ніж виборам 1934 р. Вони проходили в атмосфері спокою та байдужості. Очевидно, що партійне керівництво втратило ілюзії щодо свого впливу на їхній перебіг і підсумки. Виборчий процес контролювали старости та поліція. Старости зобов'язали начальників поліцейських відділів надсилати тижневі звіти про перебіг виборчої акції. Один із пунктів повинен був містити оцінку шансів проурядових сил і рекомендації щодо заходів, із метою досягнення бажаних результатів⁶¹. У більшості громад під тиском адміністративної влади між польськими й українськими виборчими комітетами було укладено угоди. Про те, яких при цьому дотримувалися пропорцій національного представництва в радах, свідчить хоча б такий факт. У с. Карів (Рава-Руський повіт) проживало 1 152 українських виборці і 22 польські. Останні вимагали п'ять мандатів для себе. У відповіді на запит групи українських послів до міністра внутрішніх справ Ф. Славоу-Складковського із приводу зловживань під час виборів, останній навів такі статистичні дані, які, на його думку, свідчать про повне порозуміння між поляками й українцями у сфері самоврядування. Зокрема, у Львівському воєводстві з 2 232 громад альтернативних виборів не було в 1 294, у Тернопільському – у 765 громадах із 1 221, а у Станіславському – у 662 громадах із 906⁶². У тих громадах, де відмовлялися укладати угоду, не обійшлися без зловживань. У Дрогобицькому повіті (Львівське воєводство) у громаді Мадрич поза списком виборців опинився 61 українець, у громаді Опара – 101. Було викреслено майже всіх українців – кандидатів на радних у громаді Солонсько. У Бистриці під різними приводами до голосування не допущено 100 осіб із 400. Те саме і в громаді Михайловичі. У громаді Грушів у двох виборчих округах українські списки кандидатів на радних були визнані недійсними⁶³.

У громаді Біла (Чортківський повіт Станіславського воєводства) під час голосування було заарештовано 14 українців. Суть справи полягала в тому, що 12 березня 1939 р. відбувалися вибори і голосувати мало близько 2 000 осіб. Це створювало певні труднощі

⁶¹ Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.). Ф. 11. Підгаєцьке повітове староство. Оп. 1. Спр. 253. Арк. 6.

⁶² Мета. 1939. 25 черви.

⁶³ Нова зоря. 1939. 8 березня.

під час голосування. Польські виборці перебували в меншості і їм складніше було голосувати. Достатньо їм було звинуватити українців у намірах перешкодити в голосуванні, як негайно почалися арешти. Після розгляду справи в суді всіх звільнили⁶⁴. Неправомірно вчинила виборча комісія у громаді Мразинці (Дрогобицький повіт) з українським списком виборців, визнавши недійсними 1 812 голосів. Своє рішення вона мотивувала тим, що бюлетені були українською мовою, хоча це не суперечило закону про мову від 31 липня 1924 р.⁶⁵ Не обійшлося без зловживань і під час міських виборів. У Станіславі в семи округах були зареєстровані українські виборчі списки, чотири з них влада визнала недійсними. Український виборчий комітет прийняв рішення не брати участі у виборах⁶⁶. Те саме вчинив Український виборчий комітет м. Сколе, тому що Головна виборча комісія визнала недійсними три українські списки⁶⁷. У Тернопільському воєводстві в більшості громад влада не звертала уваги на протести українців⁶⁸.

Цікава ситуація склалася в м. Глиняни. Ще після виборів 1934 р. українці внесли протест проти результатів виборів до НАТ. Лише через 5 років, за два тижні до нових виборів, протест був задоволений. Очевидно, рішенням НАТ українці так і не скористалися, бо відбулися нові вибори. Протягом 5 років діяла фактично нелегітимна міська рада з польською більшістю⁶⁹.

Ще під час виборів українські послі в сеймі робили спроби привернути увагу громадськості до фактів зловживань. Так, під час дискусії над бюджетом МВС 16 березня 1939 р. члени УПР заявили, що саме внаслідок зловживань українці не здобули належного їм представництва в самоврядних органах⁷⁰.

Проте ні заяви послів, ні протести українських виборчих комітетів до уваги не брали. Зловживання під час виборів і підрахунку голосів набули масовості. Результати як до громадських, так і до міських рад були відповідними. У громаді Кугаїв (Львівський

⁶⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду у Львові. Оп. 1. Спр. 1148. Арк. 67.

⁶⁵ Нова зоря. 1939. 24 січня.

⁶⁶ Діло. 1939. 3 травня.

⁶⁷ Наш прапор. 1939. 14 травня.

⁶⁸ Діло. 1939. 3 травня.

⁶⁹ Українські вісті. 1939. 30 січня.

⁷⁰ Нова зоря. 1939. 20 березня.

повіт) проживало 8 поляків та 521 українець. Із 12 членів громадської ради 2 були поляками. У громаді Гонятичі того ж повіту 45 поляків та 404 українці обрали 16 радних, із них 4 поляки та 12 українців⁷¹. У цьому ж повіті у громаді Рокітно 40 поляків, 992 українці та 17 євреїв обирають до громадської ради 6 поляків і 14 українців. Та ж ситуація і в громаді Боркі Яновські⁷². Подібне співвідношення чисельності українських та польських виборців і їхнього представництва в радах було типовим явищем для решти громад не лише Львівського, а й для інших повітів воєводства і регіону загалом.

Повнішу картину дає аналіз підсумків громадських виборів на прикладі одного повіту. Зокрема, у Львівському повіті зі 124 громад у 77 вибори відбулися «без вибору». Було обрано 2 384 радні: 1 342 (56,2 %) поляків, 866 (36,1 %) українців, 94 (3,9 %) старорусини, 8 (0,3 %) євреїв і 74 (3,5 %) німці⁷³. Треба нагадати, що, за офіційними, явно заниженими, даними перепису 1931 р., чисельність українського населення оцінювалася в 41 %⁷⁴. Щодо політичної оцінки виборів, то, як і передбачалося, серед польських партій найбільше голосів здобув ТНЄ – 22,97 % мандатів. Ліві партії разом здобули 10 % мандатів, інші – по кілька. Найбільше отримали безпартійні – 24,5 %, проте вони були повністю лояльні до тодішнього режиму.

Серед українських партій найбільше мандатів здобуло УНДО, незначна кількість припала на УСРП та УСДП. Значна кількість українців була обрана з польських виборчих списків. Безпартійні становили лише 1,6 %⁷⁵. Аналіз результатів виборів будь-якого повіту на терені трьох південно-східних воєводств Польщі дасть подібну картину з незначними відхиленнями. Загалом, у Львівському воєводстві поляки збільшили своє представництво в радах на 1 614 осіб, порівняно з попередніми виборами. На загальну кількість 40 780 мандатів громадських радних вони здобули 21 698 мандатів. Одночасно українці зменшили своє представництво майже на 1 100 мандатів⁷⁶. Та ж ситуація і в Тернопільському та Станиславів-

⁷¹ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 2576. Арк. 1–2.

⁷² Там само. Оп. 1. Спр. 1087. Арк. 49.

⁷³ Там само. Спр. 2571. Арк. 65–66.

⁷⁴ *Sprawy Narodowościowe*. 1937. Nr 5–6. S. 575.

⁷⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 2571. Арк. 65.

⁷⁶ *Ilustrowany Kurjer Codzienny*. 1939. 22 marca.

ському воєводствах. Особливо різке збільшення відсотка поляків у громадських радах відбулося у Станіславському воєводстві: від 47 % у 1934 р. до 55,4 % у 1939 р.⁷⁷.

Підсумки виборів до громадських рад спричинили різку негативну реакцію провідних українських політиків. Була здійснена спроба колективного протесту. 28 березня 1939 р. на засіданні сейму посли С. Баран, З. Пеленський, П. Лисяк, Г. Ганкевич, І. Тарнавський, Д. Великанович, С. Навроцький та В. Болюх подали спільний запит до міністра внутрішніх справ із приводу масових зловживань під час виборів на терені трьох південно-східних воєводств. Серед цілого арсеналу засобів впливу на результат особливе невдоволення послів спричинив той факт, що польська влада тисла на українське громадянство з метою укладення спільних виборчих списків. Робилося це переважно у громадах з українською більшістю населення. Поляки вимагали половину мандатів навіть тоді, коли чисельність українських виборців становила 80 %⁷⁸. У громадах із польською більшістю мова про укладання компромісного списку вже не йшла. Цей запит досить об'ємний, займає 16 сторінок машинописного тексту і містить численні факти зловживань чиновників під час виборів. Він не дав жодних результатів. Даючи офіційну відповідь на нього, міністр внутрішніх справ Ф. Славоу-Складковський заявив: «На підставі аналізу повідомлень та спостережень, зроблених безпосередньо делегованими урядовцями підлеглого мені відділу під час виборчої акції до громадських рад, вважаю за необхідне заявити, що запит послів С. Барана та інших має неслухні закиди, що спираються на цілком неперевіраних фактах. Підгрунття зловживань, що їх нерозважливо приписали владі, яка проводила вибори, треба насамперед шукати в політичній позиції українських політичних чинників, що за всяку ціну намагались надати виборам характеру політичної демонстрації»⁷⁹.

Реакція польських політичних чинників на результати виборів була протилежною. Загальний тон публікацій у польській пресі зводився до висловлення задоволення з факту зміцнення польського «стану посядання» у громадських радах. Знаковою в цьому стала стаття «Перемога польськості – наслідок повної консолідації».

⁷⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 980. Арк. 70.

⁷⁸ Нова зоря. 1939. 31 березня.

⁷⁹ Мета. 1939. 25 червня.

опублікована на сторінках проурядового «Dziennika Polskiego». «Першим твердженням, – зазначено у статті, – і то твердження, яке із задоволенням і radoщами мусимо підкреслити, – це факт, що вибори до громадських рад випали корисно для Польщі і поляків. Представництво польського елемента у громадській самоуправі утверджене в такій кількості і в такій силі, яка полякам, як господарям цих земель безперечно належить. Чисельні порівняльні дані з терену Львівського воєводства, якими у цьому моменті диспонуємо, показують, що число польських мандатів у громадських радах збільшилось на 1 614»⁸⁰. Далі «Dzennik Polski» стверджує, що подібне становище склалося в Тернопільському і Станіславівському воєводствах, та підтверджує, що польському успіху у виборах необхідно завдячувати консолідації польського громадянства. Особливий наголос газета зробила на тому, що «збільшення польського “стану посідання” в громадських радах є першим найбільшим і найважливішим успіхом поляків у виборах»⁸¹. Іншими словами, як і під час попередніх виборів, меншість обрала більшість⁸².

Невтішними для українського міського населення виявилися також результати виборів до міських рад, що закінчилися в кінці травня 1939 р. у Львівському воєводстві: з 972 міських радних українцями були 86 осіб, у Тернопільському – 87 мандатів з 572, а у Станіславівському – 86 із 448⁸³. В усіх трьох воєводствах чисельність українців у міських радах зменшилася. Що стосується політичної характеристики підсумків виборів, то більшість мандатів здобув проурядовий ТНЄ. У Львівському воєводстві з 972 радних членами ТНЄ були 474 особи, у Тернопільському – 301 із 572, а у Станіславівському – 224 із 504⁸⁴.

Вибори до міської ради Львова стали найпомітнішою політичною подією весни 1939 р. У мініатюрі вони відобразили те становище, у якому опинилися органи місцевого самоврядування на терені всієї Галичини загалом і кількісне представництво українців у них зокрема. Декларуючи на словах прагнення до міжнаціональної співпраці в цих органах, уряд обрав за основу своєї політики у

⁸⁰ Dziennik Polski. 1939. 25 marca.

⁸¹ Ibid.

⁸² Gazeta Lwowska. 1939. 28 maja.

⁸³ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 980. Арк. 83.

⁸⁴ Нова зоря. 1939. 29 травня.

сфері самоврядування принцип збільшення «польського стану посідання» без огляду на національну структуру населення регіону. Вибори також засвідчили, що механізм позбавлення багатотисячної української громади міста представництва в міській раді був доведений до досконалості. Українцям не допомогли ні присутність центральних осередків українських політичних партій, ні величезна підготовча, організаційна й агітаційна робота Українського виборчого комітету, ні значна активність виборців.

Указом львівського воєводи А. Білика вибори до міської ради були призначені на 21 травня 1939 р.⁸⁵. Відразу було створено Український виборчий комітет, який розпочав масову агітаційну акцію⁸⁶. Цього разу політикам вдалося подолати міжпартійні протиріччя і домовитися про створення єдиного виборчого блоку. До складу комітету ввійшли представники провідних українських політичних партій та організацій: УНДО, УСРП, УСДП, ФНЄ, Дружини княгині Ольги. Було прийнято рішення йти на вибори окремими українськими виборчими списками. Не обійшлося і без скандалу. Ще під час підготовки стали відомі масові зловживання, цією справою змушені були зацікавитися слідчі органи і вона набула широкого розголосу. Розпочалося слідство проти 11 осіб, які піддавали сумніву виборче право багатьох громадян, внаслідок чого їх викреслювали зі списку виборців. За даними української преси, зі списку вилучено від 20 до 30 тис. осіб⁸⁷. Із цього приводу Український виборчий комітет надіслав прем'єр-міністрові Польщі телеграму протесту. Крім того, посол В. Целевич і голова Українського виборчого комітету О. Радловський 24 квітня 1939 р. мали розмову з львівським воєводою А. Біликом. Той запевнив представників комітету, що саме сьогодні він віддав розпорядження голові Головної виборчої комісії вважати всі ці окреслення недійсними⁸⁸.

Львів було поділено на 20 виборчих округів. У 19 із них було представлено українські виборчі списки кандидатів на радних. В 11 округах Головна виборча комісія під різними приводами не допустила українські списки до голосування. У решті – українці не здобули жодного мандату. Поляки отримали 56 місць у раді, євреї – 16⁸⁹.

⁸⁵ Наш прапор. 1939. 16 березня.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Діло. 1939. 23 травня.

⁸⁸ Там само. 26 квітня.

⁸⁹ Наш прапор. 1939. 25 травня.

Польська преса не без задоволення прокоментувала результати виборів. Проурядовий «Dziennik Polski» писав: «З точки зору інтересів поляків нашого міста цей показовий факт занепаду українських впливів у Львові потрібно вважати важливим виборчим успіхом польського елемента»⁹⁰. Орган польських національних демократів «Słowo narodowe» відмітило: «Польща прийме з радістю факт великої перемоги в недільних виборах»⁹¹.

Українська сторона досить спокійно відреагувала на повідомлення про підсумки виборів. Оцінюючи факт відсутності українців серед міських радних Львова, «Діло» писало: «В цілому для українського громадянства перемога поляків не грізна, тому що і попередня рада ставилась до українського питання у Львові цілком негативно, нехтувала українським населенням і визнавала Львів виключно польським містом»⁹². Підсумки виборів у Львові стали приводом для подання двох парламентських запитів до міністра внутрішніх справ від імені УПР. Ініціаторами їхнього подання стали посол С. Біляк і сенатор М. Творидло. Ці запити майже тотожні за змістом і містять перелік низки фактів зловживань під час виборів. Від імені УПР парламентарі вимагали від міністра визнати вибори недійсними⁹³. Запити залишилися без відповіді.

Причини поразки українців у виборах міських радних 1939 р. були тотожними з 1934 р.: порушення виборчого законодавства, зловживання під час виборів, фальсифікації результатів, грубий адміністративний тиск на українських виборців. Проте львівські вибори 1939 р. відрізнялися однією особливістю – факти зловживань були масовими і їх майже не приховували.

Отже, оцінюючи підсумки виборів до громадських і міських рад, потрібно відзначити, що полякам вдалося не лише чисельно збільшити своє представництво, а й досягти ще однієї, не менш важливої, мети – вибори 1939 р. остаточно позбавили українців надії на можливість використання органів місцевого самоврядування з метою розбудови свого національного життя. Ліквідувавши рештки самоврядних традицій австрійського типу, що ще жеврїли серед частини українців, влада остаточно підпорядкувала собі місцеві органи влади та перетворила їх на ще один засіб колонізації

⁹⁰ Dziennik Polski. 1939. 25 maja.

⁹¹ Słowo Narodowe. 1939. 28 maja.

⁹² Діло. 1939. 28 травня.

⁹³ Там само. 3 червня.

краю. Підсумки виборів, окрім суто практичних і політичних наслідків, мали ще й моральні – вже вкотре було засвідчено, що в міжвоєнній Польщі не було розуміння потреби вирішення українського питання.

Микола Іваник, *Поліна Костюк*